

Türkiye Kamuoyunda “Dış Türkler” Algısına Bir Katkı: Birinci Dünya Savaşına Kadar Türkistan Türkleri ile Türkiye Türklerinin İlişkileri ve Savaşta Türkistanlıların Desteği

Abdülhamit AVŞAR*

Özet

Türkiye ve Türkistan aynı etnik köken, tarih, dil ve kültüre sahip iki coğrafyadır. XVI. yüzyılda kesintiye uğrayan bu coğrafyalar arasındaki ilişkiler, XX. yüzyıl başlarında büyük bir canlanmaya sahne olmuştur. Dönemin uluslararası gelişmeleri ile yükselen milliyetçilik düşüncesinin yanı sıra aydınlar ve basının etkisiyle ortaya çıkan bu tablo Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir dayanışmayı ortaya çıkarmıştır. Çalışmada, üzerinde pek fazla durulmayan bu konu, Türkistan Türklerinin savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne destekleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Türkistan ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı, Türkistan, Orta Asya, Osmanlı Devleti

The Support to Turkey Given by The People of Turkestan During the First World War as Part of the Perception of “Outside Turks”

Abstract

Turkey and Turkestan are two different regions with common ethnicity, history, language and culture. Although the relations between the two regions were interrupted in the 16th century, a substantial revival was recorded in the early 20th century. During the First World War, a great solidarity emerged thanks to the rise of nationalism which was an outcome of international circumstances, along with the contributions by intellectuals and the press. This study deals with a matter that has attracted little attention, namely the support that Turks of Turkestan gave to the Ottoman Empire during the War.

Keywords: Turkey-Turkestan relations, the First World War, Turkestan, Central Asia, the Ottoman Empire

---

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, abdulhamit.avsar@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması Türkistan coğrafyasında büyük yankı uyandırmıştır. Gelişmelerden dönemin basını ve aydınları yoluyla haberdar olan Türkistanlılar, desteklerini çeşitli yollarla göstermiş, esaret altında bulunmalarına karşın, savaşta Osmanlı taraftarı bir tutum takınmışlardır. Türkiye tarihçiliğinde ise konuya yeterince yer verilmediği dikkat çekmektedir. Türkistanlıların destekleri daha çok, dönemin çeşitli anı kitaplarının sayfaları arasına sıkışmış ya da Milli Mücadele dönemiyle ilgili çalışmalar arasında değinilmiştir.

Bunlardan biri görsel bir çalışma olan “*Kurtuluş Savaşı'nda Türkistanlılar*” adlı belgeseldir.¹ Üç bölümden oluşan belgeselin ilk bölümünde Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında Türkistanlıların Osmanlı Devleti'ne destekleri, dönem tanıkları ve yakınlarının anlatımlarıyla ele alınmaktadır. Yine bu belgeselin yapımı sırasında elde edilen bilgi ve belgelerden yola çıkılarak yazılmış olan “*İstiklal Savaşı'na Farklı Bir Bakış: Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye-Türkistan İlişkileri*” adlı makalede de konuya genel bir atıf yapılmaktadır.²

Konuyla ilgili bir başka çalışma da Abdolvahap Kara'nın “*Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşına Katkıları*” adlı makalesidir.³ Başlığından da anlaşılacağı gibi bu yazının ana amacı da Kurtuluş Savaşı sırasındaki ilişkilerdir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı dönemine de değinilmektedir.

Oysa Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşananlar, uzun yüzyıllar birbirinden uzak kalmış iki coğrafya arasında tahmin edilenden daha yoğun bir yakınlığın bulunduğunu ortaya koyacak niteliktedir. Makalede, somut olaylar ışığında, ortak etnik köken, tarih ve kültür birliğinin bu olgudaki rolü ele alınacaktır.

Ancak öncelikle, bir hususun altının çizilmesinin önemli olduğunu düşünmekteyiz. O da “*Türkistan*” kavramının neyi ifade ettiği.

Uluslararası literatürde “*Orta Asya*” kavramının yaygınlaşması Sovyetler Birliği döneminde gerçekleşmiştir. Hatta Sovyet yaklaşımına göre Orta Asya, -bugünkü Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan (Çin'in egemenliği altındaki Uygur Özerk Bölgesi)'ni bile dışta bırakacak şekilde- yalnızca Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsar bir nitelikte tanımlanıyordu.⁴ Bu kullanım Sovyetler sonrası büyük ölçüde terk edilmişse de, Türkistan kelimesinin yerini almış ve yaygınlaşmıştır. Oysa Orta Asya denilen bölgenin asıl adı Türkistan'dır ve bu ad, Türklerin ana yurdu olması nedeniyle verilmiştir. Dolayısıyla biz Türkistan kavramını, bugün birer bağım-

1 Abdülhamit Aşar, “Kurtuluş Savaşı'nda Türkistanlılar”, *Belgesel Film*, TRT-2, 1. Bölüm, 24.10.2005.

2 Abdülhamit Aşar, “İstiklal Savaşı'na Farklı Bir Bakış: Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye-Türkistan İlişkileri” *Yom*, S. 2, 2005, ss. 87-92.

3 Abdolvahap Kara, “Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşına Katkıları”, *Güney Türkistan*, Ekim 2009, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2009/10/page/2/>, (28.05.2006).

4 Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (çev. Mehmet Morali), İstanbul 1997, s. 29. Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, (çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İstanbul 1995, s. 35.

sız devlet olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Çin işgali altındaki Doğu Türkistan’ı kuşatan bir anlamda kullanacağız. Bu tarihsel gerçekliğe de daha uygun olacaktır.

1. Türkiye’de “Dış Türk” Algısı ve Nedenleri

Türkiye, Cumhuriyet’le birlikte “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini temel dış politika tercihi olarak benimsemiş,⁵ nedeni de, ülkeyi “yeni maceralara sürükleyebilecek davranışlardan” kaçınma olarak açıklanmıştır.⁶ Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında, “Dış Türkler” konusuna ayrı bir parantez açıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 1933 yılında, Sovyetler Birliği’nin egemenliğindeki Türkleri kastederek “...Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yakınlaşmamız gerekli” sözleriyle yeni Türkiye’nin Dış Türkler politikasının çerçevesini çiziyordu.⁷ Atatürk’ün, Sovyet coğrafyası dışında kalan Türkleri, örneğin Doğu Türkistan’ı da ilgi alanında tuttuğu görülmektedir. Örneğin, Afetinan’ın “Atatürk’ün yazdırdığı tarih soruları” dediği 1930 yılında kaleme alınmış bir listede, önce, “ilk medeni işleri yapan insanların hangi ırktan olduğu”, hemen ardından da “Çin Türkelleri denilen yerler nereleridir?” soruları sorulmaktadır.⁸ Bu ise hem Atatürk’ün uygarlığın beşiği olarak Doğu Türkistan’ı gördüğü hem de öğrencilerin bu coğrafyayı öğrenmelerini arzu ettiğini ortaya koymaktadır.⁹

Bu bakış açısının somut yansımalarını da görmekteyiz. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşunun birinci yıldönümüne denk gelen 12 Kasım 1934 tarihinde TBMM’de yaptığı bir konuşmada hükümetin Dış Türkler konusuna bakışını şöyle dile getirmektedir:

“Bugün Türkiye Türkleri ve TBMM ve onun hükümeti hariçteki bütün insanlıkla, insanî hareketlerle alâkadâr olduğu gibi, tabii kendi kardeşleri Türklerle de

5 Başbakan İsmet Paşa, 1933 yılında yaptığı bir konuşmada bu politika hakkında şunları söylüyordu: “Takip ettiğimiz siyasetin ana hatları, birçok defalar resmi nutuklarda ve meşûliyet mevkilerinde söylediğimiz gibi, kısa olarak ‘yurtta sulh cihanda sulh’ kelimelerile izah olunabilir.” Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1933.

6 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, “1919-1939 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1973*, (haz. Mehmet Gönlübol v.d.), c. I, 5. bs., Ankara 1982, s. 28.

7 Suat İlhan, “Türk Devrimi ve Türk Dünyası”, *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, c. 1, S. 15, Mayıs-Haziran 1997, s. 58.59.

8 A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1959, s. 268. Mustafa Kemal’in Milli Mücadele döneminde Türk dünyasına bakışıyla ilgili bazı belgeler için bk. Mustafa Onar, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları* (Belge No: 976), c. 2, Ankara 1995, s. 220; *TBMM Gizli Zabıtları*, 2. İnikat, 4. Celse, 23 Nisan 1336 (1920); *Hakimiyeti Milliye*, 15 Teşrinievvel 1337; *Hakimiyeti Milliye*, 20 Teşrinisani 1337.

9 Atatürk’ün Dış Türklerle ilgili görüşleri için bk. Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası-Türkiye ve Türkiye Hâricinde Yaşayan Türkler*, İstanbul 1988, s. 11-69.

*alâkadârdır. Bugünkü Türklerin, başka memleketlerin kendilerine olan dostluklarını, orada bulunan Türklere yaptıkları muameleler ile ölçtüklerini söylersem, zannedersem ki Türk milletinin ve BMM'nin hissiyatına tamamen tercüman olurum.*¹⁰

Görüldüğü gibi bir kabine üyesi Meclis kürsüsünden Dış Türklere ilgilenmenin hükümetin temel görevlerinden biri olduğunu açıklamaktadır. Daha da önemlisi dış politikayı, başka devletlerin bünyelerindeki Türklere karşı tutumlarına göre belirleyeceklerini ilan etmektedir.

Dönem yönetiminin Dış Türklere bakışını ortaya koymasından dolayı çizilmesi gereken bir başka açıklama da dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti (Aras)'a aittir. Tevfik Rüşti, 30 Şubat 1934'te Balkan Konferansı için Belgrat'a giderken kendisine yöneltilen Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ile ilgili bir soruya şu cevabı vermektedir:

*"Kemalist Türkiye siyasetinin bir esası da, her milletin inkişafını memnuniyetle görmek olduğuna göre, kendi dilini konuşan bir diyar hakkında tabii başka türlü düşünemez."*¹¹

Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş atmosferi, Türkiye'nin Dış Türklere konusundaki politikasını önemli ölçüde değiştirmesine yol açmıştır. Buna paralel olarak Dış Türklere konusuna ideolojik bir bakış açısının da egemen olmaya başladığı görülmektedir.

Konunun siyasallaşmasının başlıca etkenlerinden biri Dış Türklere olgusunun komünizm karşıtı bir propaganda aracına dönüştürülmesi olmuştur. Dış Türklere temsil eden muhaceret liderlerinin de etkisiyle bu olgu, komünizmin "kötülüklerini" kanıtlama aracı haline gelmiştir. Diğer yandan "sol" olarak nitelendirilen siyasal ve toplumsal gruplar da konuyu "emperyalizmin sosyalizmi zayıflatma oyunu" ve "Pan-Türkizm" olarak görmüş ve karşı tutum almışlardır. Böylece konu, ideolojik bir niteliğe bürünmüştür.

Konunun yeniden Türk dış politikasının gündemine gelmesi SSCB sonrası mümkün olmuştur. Soğuk Savaş statükosunun bozulmasıyla ortaya çıkan yeni gelişmeler Türkiye'nin önüne Kafkasya'dan Orta Asya'ya kadar etkin olabileceği geniş bir nüfuz alanı açmıştır.¹² Bu tablo, Dış Türklere yakınlaşma ve kaynaşmanın yanında Dış Türk algısının gerçek zeminine oturtulabilmesine de kapı aralıyordu.¹³

10 TBMM Zabıt Cerideleri, Devre IV, C. 25, İçtima 4, Üçüncü İnikat, 12 Kasım 1934, s. 17.

11 Cumhuriyet, 30 Kanunusani 1934. Ayrıca bkz. Lars-Erik Nyman, *Turkish Influence on the Islamic Republic of Eastern Turkistan*, Ankara 1981; Ömer Kanat, "Cumhuriyet Devrinde Doğu Türkistan'la Münasebetler", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, S. 4, Aralık 1984, ss. 32-35.

12 Amerikan düşünce kuruluşu Rand Cooperation'ın desteğiyle hazırlanan bir kitapta bu durum çeşitli yönleriyle ele alınarak değerlendirilmektedir. Bkz. Ian O. Lesser, Graham E. Fuller (haz.), *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (çev. Yaşar Bülbül), İstanbul 2000.

13 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 2. bs., İstanbul 2001, s. 73-74.

Ne var ki, bugün gelinen noktada, her iki coğrafyanın da belli bir hayal kırıklığı içinde olduğu görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri olarak, aradan geçen uzun kopukluk yıllarındaki dayanışmanın kamuoyunca bilinmemesinden kaynaklanan duygusal zayıflık olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada, aynanın bir yüzüne, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkistanlıların Türkiye Türkleriyle dayanışma faaliyetlerine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

2. Türkiye-Türkistan İlişkilerinde 20. Yüzyıl Öncesi Durum

XVI. yüzyıl başlarına kadar Türkiye ile Türkistan coğrafyaları arasında siyasi bir bütünlük bulunuyordu. XI. yüzyılda Selçuklularla başlayan bu durum Safevi Devleti'nin ortaya çıkışına kadar devam etti. Bir Türk devleti olmasına karşın Safevilerin benimsediği Şia olgusu, Türkistan ve Türkiye arasındaki kültürel bütünlüğü bozan bir etken oldu. Osmanlı-Safevi ve Şeybani-Safevi çatışmaları kadim anayurttan Balkanlara kadar uzanan büyük Türk coğrafyasını üç ana parçaya ayırdı ve bugüne kadar sürececek jeopolitik duruma yol açtı. Önceleri siyasi gerekçelerle savaşan Türkler, bu kez dinî bir nedenle bölündü. Bu da daha keskin ve kalıcı bir sonuca yol açtı.

Buna bağlı olarak, o zamana kadar Avrasya coğrafyasının hükümler ve hâkim milleti olan Türklerin dinamizmi, bölünmüş coğrafyalar içinde donuklaşmaya, ardından da gerilemeye başladı. XVI. yüzyıldan sonra Orta Asya'da büyük devletler döneminin sona erdiğini, imparatorluklar beşiği Türkistan Türklerinin küçük hanlıklar halinde yaşamaya başladıklarını görmekteyiz. Kafkaslar için de aynı şey geçerlidir. Özellikle bugünkü Azerbaycan coğrafyasında, tıpkı Orta Asya'da olduğu gibi, küçük hanlıklar - bir tür şehir devletleri- ortaya çıkmıştır.

Bunun dış etkilere daha fazla kapı aralayacağı açıktı ve böyle de oldu. XVIII. yüzyıldan başlayarak tüm Türkistan ve Kafkaslar dış güçlerin denetimine girdi. Bugünkü İran coğrafyası ise, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkler tarafından yönetilmişse de, Türklerin devlet üzerindeki gücü sürekli zayıflayacak ve Pehleviler tarafından Fars unsurun hâkimiyeti altına alınmasıyla sonuçlanacaktır.¹⁴

Coğrafi bölünmenin siyasi ve dinî bir nitelik almasının Osmanlı Devleti'ni de etkilememiş olduğu düşünülemez. Bu bağlamda en büyük etki, Osmanlı'nın asli nüfus akışından yoksun kalması olmuştur denilebilir.

14 İran'da Türk dönemi hk. bk. Aygün Attar (Haşimzade), *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüze)*, Ankara 2006.

3. Kültürel ve Sosyal İlişkiler

XVI. yüzyıl sonrası dönemde, siyasal ilişkilerden farklı olarak, kültürel ve sosyal temasların bütünüyle kesilmediği görülmektedir.

Bu dönemde Türkistan ile Türkiye Türkleri arasındaki kültürel ilişkilerin kesilmemesini sağlayan en önemli olgu hac yolculukları olmuştur. Türkistanlılar, XX. yüzyıl başlarına kadar, hac için genellikle Hazar Denizi'nin kuzeyi ve Karadeniz yoluyla Anadolu güzergâhını tercih etmişlerdir. O günlerin mirası olarak inşa edilmiş birçok tekke ve zaviye -İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde- bugün de ayakta. Bunlar arasında Tarsus Türkistan Zaviyesi, Tarsus Bağçe Şeyh Zaviyesi, Kadırga (İstanbul) Türkistan Zaviyesi, Eyüp Sultan Türkistan Zaviyesi, Üsküdar Türkistan Tekkesini saymak mümkündür.¹⁵ Yine Eyüp Sultan Mezarlığı içinde Kaşgari, Sultanaahmet Camii civarında da Buhara adında tekkeler de halen ayakta. Türkistanlı tekkelerinin en ünlüsü Üsküdar Sultantepe mevkiinde bulunan Özbekler Tekkesi'dir. Kuruluşu XVIII. yüzyıla dayanan tekke, 1. Mahmut döneminde, 1752-1753 yıllarında, Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından Orta Asya'dan İstanbul'a gelen Nakşibendi tarikatına mensup dervişler için yapılmıştır.¹⁶ Tekkenin şeyhleri de hep Türkistanlılar olmuştur.¹⁷

Bu sosyal yapılar, Türkistan'dan Anadolu'ya gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar şeklinde inşa edilmişlerdir.¹⁸ Osmanlı arşiv belgeleri bu vakıfların tamirat masrafları ve gerektiğinde ihtiyaçlarının da devlet tarafından karşılandığını göstermektedir.¹⁹

İşte bu yoğun hac trafiği, Türkistanlıların Türkiye Türkleriyle sosyal ve kültürel irtibatlarını sürdürmelerini sağlıyor, aynı dil ve kökenden gelme algısını ayakta tutan etkenlerden biri oluyordu.

Diğer yandan, söz konusu dönemde birçok Orta Asyalı şairin de İstanbul'a gelerek burada yaşadıklarına tanık olmaktadır.²⁰ Bu da iki coğrafya arasındaki sosyal ve kültürel bağın tümüyle kopmadığını, çeşitli kanallar yoluyla sürdürüldüğünü ortaya

15 Bk. Halim Baki Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 3, Ankara, 1956, ss. 1-11.

16 Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul *Üsküdar Özbekler Tekkesi*, <http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=118#1>, (14.03.2014).

17 Özbekler Tekkesi'nin Osmanlı modernleşmesi ve fikir akımlarındaki rolü hk. ayrıca bk., Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi", *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, ss. 40-43, Mehmet Altun, "Kuvayi Milliyecilerin Gizli Sığınağı ve Ardındaki Bilinmeyenler", *Toplumsal Tarih*, S. 112, Nisan 2003, ss. 18-23. Mehmet Akif'in annesi de Türkistan Türklerindedir.

18 Turan Yazgan, "Türkistan'la İlgili Vakıflar", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, S. 5, Mayıs 1995, s. 7.

19 Örneğin bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, A.}MKT.NZD, Dosya No:27, Gömlek No: 66, (04/B/1266 - 18 Mayıs 1850); *BOA*, İ.,ML., Dosya No:35, Gömlek No: 106612, (17/Ş/1317 - 21 Aralık 1899).

20 Cemal Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, Ankara 1997.

koymaktadır. Ancak bunlar, dar kapsamlı ve daha çok bireysel iletişime dayalı ilişkililerdir. Dış Türkler olgusunun ortaya çıkışı ise, iki coğrafya arasında XIX. yüzyıl başlarında yeniden canlanmaya başlayan siyasal ilişkilerin yanı sıra basın ve milliyetçilik düşüncesinin doğuşuyla mümkün olacaktır.²¹

4. Türkiye-Türkistan İlişkilerinin Yeniden Canlanması

Rusya, Kırım Savaşı'ndan sonra yayılma yönünü doğuya çevirmiş ve Türkistan işgalini hızlandırmaya başlamıştı. Bu, Türkistan hanlıklarını Osmanlı Devleti ile siyasal ilişki kurmak için harekete geçirmiştir.²² Hanlıklar, doğrudan askeri yardım ve himaye isteğine varan taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de buna kayıtsız kalmamış, Kaşgar Hanlığı örneğinde olduğu gibi, askeri ve lojistik desteklerle bulunmuştur.²³

Osmanlı kamuoyunda Dış Türkler algısı da, Türkistanlı yöneticilerin yardım talepleriyle başlayan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkacaktır.²⁴ Türkistan ve Kafkasya Türklerinden yükselen yardım talepleri ve bu amaçla İstanbul'a gelen heyetlerle ilgili haberlerin gazetelerde yer almaya başlaması konuyu kamuoyu gündemine taşımış, buna bağlı olarak Dış Türkler olgusu da tartışılmaya başlanmıştır.

Basın, yaşanan çeşitli gelişmeler arasından bazılarını seçerek konulaştırır, önemsetir ve anlamlandırır. Konulaştırma yoluyla, her gün çevremizde olup biten sayısız haberlerden hangilerinin seçilmesi, hangi konulardan haberdar olunmasına karar verilirken, önemsetme yoluyla neyin üzerinde düşünülmesi ve konuşulması gerektiği belirlenmiş olmaktadır.²⁵ Anlamlandırma yoluyla da, dünyada nelerin yaşandığı, bunlardan hangisinin daha önemli olduğu, doğru ya da yanlışlığı, -büyük ölçüde-, kitle iletişim araçları tarafından tanımlanmaktadır. Böylece basın, hedef kitlenin dünyayı algılayış biçimlerini etkileyen önemli bir faktör haline gelmektedir.²⁶

21 Mesela bunun ilk örneklerinden birisi, dönemin Buhara Emiri Mir Haydar Han'ın tarafından, Osmanlı Sultanından yardım istemek üzere gönderdiği yazıdır. 14 Şubat 1816 tarihli *Name* olarak adlandırılan bu mektubunda Buhara Hanı, Osmanlı Devleti'nden bazı konularda kitaplar istemekte, çeşitli gelişmelerle ilgili bilgi sormaktadır. Belgenin en dikkat çekici yönü ise, Mir Haydar Han'ın, Kazgan ve Harezmi yöneticileri üzerinde otorite kurabilmek için padişahın izin ve destek isteyen satırlarıdır. Bk. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, *Belgelerle Osmanlı - Türkistan İlişkileri (XVI - XX. Yüzyıllar)*, Ankara 2004, belge no 8, transkripsiyon s. 13-14.

22 Dönemin Türkistan hanlıkları için bk. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995.

23 Bk. Başbakanlık Devlet Arşivleri, 20, 23, 46, 33, 39, 41, 45, 50 ile 52- 63 arası belgeler.

24 Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti ile diğer Türk soylu halklar arasındaki ilişkiler konusunda bk. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687-1908 Yılları Arası*, Ankara 1992.

25 Maxwell McCombs, Donald. L. Shaw, "The Agenda Settings Function of Mass Media", *Public Opinion Quarterly*, Vol. XXXVI, No: 2, Summer 1972, s. 186.

26 Cliff Zukin, Robin Snyder, "Passive Learning: When the Media Environment is the Message", *Public Opinion Quarterly*, Vol. XLVIII, No: 3, Fall 1984, s. 634.

Dönemin Osmanlı basını da böyle bir rol üstlenmiş, İstanbul'a gelen heyetler bağlamında, Dış Türkler konusunu gündeme taşıyarak kamuoyu oluşum sürecini başlatmıştır. Nitekim Namık Kemal, 1872'de *İbret* gazetesinde yazdığı bir makalede, "Bundan yirmi sene evvel Kaşgar'da İslâm olduğu buralarda bilinmez idi. Şimdi efkâr-ı umumiye onlarla ittihadı çalışıyor" diyerek bu gerçeğin altını çizmektedir.²⁷

XIX. yüzyılla birlikte Türkiye-Türkistan ilişkilerinin canlanmasına yol açan bir diğer etken de uyanan milliyetçilik düşüncesi oldu.

Rusya'nın Japonya'ya yenilmesinden sonra başlayan ayaklanma ve çatışmalar sonucunda Çar II. Nikola, 17 (30) Ekim 1905'te bir manifesto yayınlayarak Rusya'da yaşayan herkes için söz, ifade, dernek kurma ve toplantı özgürlüğü tanımak zorunda kalmıştı.²⁸ Bu, tam bir serbestlik olmasa da Rusya sınırları içerisindeki Türkler arasında milli bilincin canlanmasında önemli bir etken oldu,²⁹ milliyetçilik duygularının hızla yükselmesine zemin hazırladı.

Benedict Anderson'ın kaydettiği gibi, ulus oluşumunda önemli bir yeri olan milliyetçilik düşüncesi, "akrabalık, din gibi olgularla bir arada düşünülürse, her şey daha kolay olabilir".³⁰ Birbirini hiçbir zaman tanımayacak, hatta tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey içmeyecek olan ulusun üyeleri, birbirlerinin zihninde "toplamlarının hayali ile yaşarlar".³¹ Aynı şekilde Balibar da "Etniklik nasıl üretilir?" sorusuna verdiği cevapta, etnik kökenin kurgusal olarak değil, en doğal biçimiyle oluşması için başlıca iki olgunun yol gösterici olduğunu söylemektedir: Dil ve ırk. Ona göre, bu iki olgu her zaman birlikte düşünülür. "Sadece bu ikisinin bir araya gelmesi 'halk'ı mutlak bir biçimde özerk bir birlik olarak sunmaya olanak verir." İki birlikte, "ulusun ruhu" diyebileceğimiz ulusal karakterin halka için olduğunu ifade eder.³²

Türkiye ve Türkistan arasında, "ulus olmayı" sağlayacak tüm doğal etkenler mevcuttu. Yalnızca bu duyguların uyandırılması ve kitlelere duyurulması gerekliydi. Rusya'daki Türkler arasında gelişen ve yaygınlaşan basın ve basın yoluyla görüşlerini geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulan aydınlar, Türkiye Türkleri ile kültürel benzerlikleri ön plana çıkararak aynı ulus olma bilincini güçlendirmişlerdir.³³ Bu da, iki çoğ-

27 Namık Kemal, "Meyalan-ı Âlem", *İbret*, No: 17, 6 Temmuz 1872, Mustafa Nihat Özön (der.), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1997 içinde s. 100.

28 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 3. bs., Ankara 1993, s. 386.

29 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, (çev. Nuray Mert), İstanbul, 1988, s. 85; Aydın Yalçın, "Türk Halklarında Milli Uyanış", *Avrasya Etüdüleri*, c. I, S. 4, Kış 1995, s. 14.

30 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), 2. bs., İstanbul 1995, s. 21.

31 Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, s. 20-22.

32 Etienne Balibar, "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji", *İrk Ullus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (haz. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein), (çev. Nazlı Ökten), 3. bs., İstanbul 2000 içinde s. 122.

33 Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 2. bs., Ankara 1999, s. 153-157.

rafya arasında her alanda güçlü bir sempati, yakınlık duygusunun oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Siyasal yönetimler de bunu teşvik edici bir tutum takınmışlardır. Doğu Türkistanlı Hüseyin Musa Bay’ın Darüşşafaka’ya 7.475 kuruş yardımında bulunmasıyla ilgili olarak Osmanlı yönetiminin tutumu bu anlamda oldukça ilginçtir. Arşiv belgelerinden, takdirle karşılanan bu yardımın duyurulmasına karar verildiğini anlamaktayız.³⁴ Bununla siyasal yönetimin kamuoyunda Türkistanlılarla ilgili olumlu bir algıyı oluşturmak istediği ifade edilebilir. Öte yandan, söz konusu dönemde Türkistanlılar, Osmanlı Devleti’nin çağrısına uyarak Hicaz Demiryolunun yapımına destek için de harekete geçmiş, Buhara Emiri başta olmak üzere halktan toplanan yardımlar ilgili komisyona teslim edilmiştir.³⁵

Yeri gelmişken aynı ulus olma bilincinin yükselmesinde önemli yeri olan bir olguya, “Ceditçilik” akımına değinmenin de, yararlı olacağı düşünülmektedir.

“Yenilik taraftarı” anlamına gelen Ceditçilik’in kökeni, İsmail Gaspıralı’nın “Usul-ü Cedit” okuluna dayanmaktadır. Gaspıralı, ilk olarak Kırım’ın Bahçesaray kentinde 1884 yılında açtığı okullar yoluyla, Türk dünyasında çağdaş yöntemlere dayalı eğitim sistemini yaygınlaştırmayı amaçlıyordu. Ona göre eğitimde Arapça yerine Türk dili kullanılmalı, dinî bilgilerle birlikte matematik, tarih ve coğrafya gibi dersler de okutulmalıydı.³⁶

Usul-ü Cedit okulları kısa zamanda “Bahçesaray’dan Kaşgar’a” yaygınlaşmaya başladı. 1906 yılında yalnızca Rus Çarlığı içindeki okulların sayısı beş bini geçmiş,³⁷ Buhara Hanlığında da yüzlerce cedit okulu açılmıştı.³⁸ Okulların yapımına Rus devletinin herhangi bir maddi desteği olmuyor, yerel zenginlerin maddi destekleriyle faaliyetlere geçiyorlardı.³⁹

Ceditçiler, eğitim dışında sosyal, kültürel ve siyasal konularla da ilgileniyorlardı.⁴⁰ Böylece “Ceditizm”, modern okul taraftarlığının ötesine geçerek Rusya’da yaşayan Türklerin toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim haline geldi.⁴¹ Daha da önemlisi Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasını birleştirmeyi öngören bir akıma dönüştü.

34 BOA, MF.MKT, Dosya No: 969, Gömlek No: 34, (06/Za/1324 - 22 Aralık 1906).

35 BOA, Y., PRK.MŞ., Dosya No: 7, Gömlek No: 34, (04/Za/1318 - 23 Şubat 1901); BOA, BEO, Dosya No: 1629, Gömlek No: 122123, (19/Za/1318 - 10 Mart 1901).

36 Gaspıralı’nın “Kadimcilik-Ceditçilik” başlığıyla üç bölüm hâlinde “Tercüman” gazetesinde yayınlanan görüşleri için bk. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri: 2*, Fikri Eserleri, (haz. Yavuz Akpınar), İstanbul 2004, ss. 273-286.

37 Cafer Seydahmet Kırmıner, *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik*, (haz. Ramazan Bakkal), İstanbul 1996, s. 122.

38 Timur Kocaoğlu, “Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)”, *Türkistan’da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, (haz. Timur Kocaoğlu), Haarlem, SOTA, 2001, s. 19.

39 Kırmıner, s. 123.

40 Seyfettin Erşahin, “Buhara’da Ceditçilik ve Eğitim Reformu”, *Münazara ve Hind Seyyahının Kısası*, Abdulrauf Fitrat, (haz. Seyfettin Erşahin), Ankara 2000, s. 3.

41 A. Ahat Andican, *Ceditizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul 2003, s. 25.

Cedidizm'in temel felsefesinin oluşumunda Gaspıralı'nın "dilde, fikirde ve işde birlik" sloganı ve yine Gaspıralı tarafından 10 Nisan 1853'te yayınlanmaya başlayan "Tercüman" gazetesinin önemli rolü vardır.⁴² İstanbul'dan Buhara'ya tüm Türk coğrafyasında açan "ilk beyaz bahar çiçeği" olarak nitelenen gazete⁴³ tek bir Türk ulusundan söz ederken, Türklerin birliğinin dilde ve düşüncede başlaması gerektiğini savunuyordu. Bunun için öncelikle, tüm Türklerin anlayabileceği bir yazı dili oluşturulmalıydı. Bu dilin temeli de İstanbul Türkçesi üzerine kurulmalıydı.⁴⁴

Gaspıralı'nın düşünceleri Kazan, Kırım ve Azerbaycan'da olduğu gibi Doğu ve Batı Türkistan Türkleri arasında da hızla yayıldı ve birçok taraftar topladı.⁴⁵ Böylece, iki coğrafya arasında uzun yüzyıllara dayalı ayrılığın getirdiği ruhsal ve fikrî uzaklığın ortadan kalkması, ortak köken, tarih, dil ve kültür birliği düşüncesinin canlanmasında önemli bir işlev üstlenmiş oldu.

Öte yandan XIX. yüzyılda Türkiye'de Dış Türkler algısının güçlenmesinde rol oynayan başlıca etkenlerden birinin de Avrupa ve Balkanlar'da karşılaşılan isyan ve düşmanca tutumlara karşın, Dış Türklerin gösterdiği dayanışma tavrı olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, 1912'de başlayan Birinci Balkan Savaşı bir kilometre taşı olmuştur. Savaş sırasında "Slav dayanışması"na tanık olan Türkistan aydınları, karşılık olarak "Türk dayanışması" tezini benimsemişler, halkı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya, Türkiye Türklerine destek olmaya teşvik ederek yakınlığın ulaştığı bilinç düzeyini ve duygusal yakınlığı göz önüne sermişlerdir.

5. Balkan Savaşları Sırasında Türkiye-Türkistan İlişkileri

Birinci Balkan Savaşı, Slavlar arasında büyük bir heyecan doğurmuş,⁴⁶ Panslavizm'in en büyük destek ve dayanağı olan Rusya, Sırp ve Bulgarların arasında arabuluculuk ve düzenleyicilik yaparak ittifak yapmalarını sağlamıştı.⁴⁷ Binlerce Rus gönüllü de Sırp ve Bulgar ordularına katılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra Rusya içinde de birçok komite kurulmuş, Sırp ve Bulgarlara yardım için seferberlik başlatılmıştı.⁴⁸

42 Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, (çev. Mesut Akın), İstanbul 1999, s. 21.

43 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, (çev. Aybəniz Kəngərli), Bakü 2006, s. 108.

44 Swietochowski, s. 51.

45 Bk. Yavuz Akpınar, "İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Seçilmiş Eserleri: 2, Fikri Eserleri*, İsmail Gaspıralı, (haz. Yavuz Akpınar), İstanbul 2004, ss. 11-57.

46 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev. Ağah Oktay Güner), 2. bs., İstanbul 1983, s. 209.

47 Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 2. bs., Ankara 2000, s. 264.

Bu durum Rusya’daki tüm Türkler arasında olduğu gibi Türkistan Türklerinde de Slav dayanışması olarak algılanmış ve büyük infiale yol açmıştır. Türkistanlılara göre Slavlar, Türkleri yok etmek için dayanışma içerisine girmişlerdi.⁴⁹ Balkan Savaşı, Türklerle Slavlar arasında bir savaş olarak algılanıyor, Osmanlı’nın yanında saf tutuluyordu. Örneğin, Kazan’da yayınlanan Şura dergisinde Rızaeddin b. Fahreddin’in, Osmanlı ordusunun yenilgi haberleri üzerine kaleme aldığı “.. Kardeşlerimiz yanıp-yakılıp kan ağladığı bir zamanda, şadlık izhar etmek iktidarımızdan hariçtir. Bu cihetle, ... önümüzdeki Kurban bayramında bizim evimizde bayrama mahsus merasim olmayacak... belki de matem tutulacaktır” ifadesinden, neşe içinde kutlanması gereken dinî bir bayramda, dayanışmanın bir göstergesi olarak yas tutulacağı ifade ediliyordu.

Siyasal önderler ve aydınlar, “din ve ırk kardeşi Osmanlı Türkleriyle dayanışma” çağrılarını yaparken halkın da Osmanlı Devleti’ne destekte bulunmanın yollarını aradığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türkistan coğrafyasında büyük bir dayanışma ortaya çıkmış, halk elinden geldiğince yardım için seferberliğe koyulmuştur.⁵⁰

İlk büyük savaş öncesi dönemde Türkiye-Türkistan ilişkileri böyle bir görünüme sahipti.

6. Birinci Dünya Savaşı Sırasında İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı’ndan İstiklâl Savaşı’na, birçok cephede görev yapmış Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak, “Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları” adlı kitabında, konumuz açısından çok dikkat çekici bir olaya yer vermektedir.

Apak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Malazgirt civarında Ruslarla yapılan bir çarpışma sonrası ilginç bir olaya tanık olmuştur. Rus birliği mağlup olmuş ve geri çekilmiştir. Birliğin emir subayının odasında bulunan “Azeri şivesi” ile yazılmış mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Ey Müslüman ve Türk kardeşler, Rus’un kuvveti kırılmıştır. Bilhassa Girmanya cephesinde çok kırıgına uğramıştır, fakat Rus’un bir taktikası vardır. Her yerde kuvvetlerini zayıf bırakır, bir yere toplar ve oradan saldırır. Eğer siz de bütün cepheden birden taarruza kalkarsanız onu yenersiniz. İnşallah Kars’ta görüşürüz...”⁵¹

49 Devlet, s. 151. Ayrıca bkz. Kurat, s. 409.

50 Bir Osmanlı Devleti arşiv belgesinde “Kaşgar ve civarında ahaliden Donanma-yı Osmani, Müdafayı Mülliye, Teyyare ve Hüal-i Ahmer” adı altında yardım toplandığından söz edilmektedir. BOA, DH.KMS., Dosya No: 2/-1, Gömlek No: 19, (01/Z/1331 - 1 Kasım 1913). Yine, Sadık Ötegenov isimli ihtiyar bir Türkistanlı, sahip olduğu altınları küçük heybesinin iki gözüne doldurarak Petersburg’a gitmiş ve parayı Osmanlı elçisi Turhan Paşa’ya teslim etmiştir. Duygulanan Turhan Paşa Türkistanlı’yı kucaklayıp öperek emaneti teslim almıştır. Hasan Oraltay, “Mustafa Çokay”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 121, Ocak 1997, s. 15-16. Yine Kazan Türkleri, Türk Kızılayı’na teslim edilmek üzere para toplamanın yanı sıra birçok insan gönüllü olarak Osmanlı ordusu saflarında savaşmaya gitmiştir. Kurat, s. 409.

51 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 113-114.

Sonradan öğrendiğine göre, bu mektubu bırakan subay, Rus ordusu saflarında görev yapan Azerbaycan Türklerinden Süleymanov'dur. Apak'ın yalnızca soyadını zikrettiği Süleymanov, bu davranışıyla Türk ordusuna önemli bir bilgi aktarımında bulunmuş, ayrıca emrindeki askerleri farklı taraflara yönlendirerek ciddi bir tehlikeye atarak yaptığı bu davranışı “*unutulmaz*” olarak nitelemiş ve ilgili bölümün başlığını “*Türk'ün Büyük Evladı Süleymanov*” koymuştur.⁵²

Süleymanov'un davranışı, dönemin Dış Türklerinin Türkiye Türklerine yaklaşımını göstermesi bakımında çarpıcı bir örnektir ancak tek değildir.

Dış Türkler, bu bağlamda Türkistan Türkleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne destek için düzenli bir ordu gönderme imkânından mahrum idilerse de, bireysel olarak, Osmanlı ordusu saflarında savaşmaktan imtina etmemişlerdir. Bu gönüllülerden biri de Doğu Türkistan'ın önde gelen tarihçilerinden Prof. Dr. Hacı Yakup Anat'ın babasıdır.

7. Türkistanlıların Osmanlı Ordusu'na Doğrudan Destekleri

Genç ve meraklı biri olan Kaşgarlı Hacı Yusuf, Moskova ve Kırım üzerinden “*Türk kardeşlerini görme*” amacıyla XX. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelmiştir. O sırada 2. Abdülhamit tahtta, ancak İttihat ve Terakki, Enver Paşa, Talat Paşa, Ahmet Rıza Bey, Cemal Paşa, Şükrü Paşa isimleri de sıkça duyulmaktadır.

Türkiye'yi çok seven Yusuf, burada yaşamaya karar vermiş ve çeşitli işlerde çalışarak hayatını idame etmeye başlamıştır. Bu sırada, Türkistanlıların kaldığı bir tekkeye de sık sık gidip gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra bir gün tekkenin şeyhi, “*Oğlum Hacı Yusuf! Bugün buraya subaylar geldi. Ordumuza asker yazıyorlardı, seni de asker yazdırdık. Doğu Türkistanlılar da askere katılıyor*” deyince, “*Kardeşlerimin yanında severek savaşırım. Ne zaman isterlerse hazırım*” karşılığını vermiş ve Türkistan'ın diğer bölgelerinden katılan gönüllülerden oluşturulan Asya Taburu'na katılmıştır.⁵³

Kazanlı bir aydın olan Abdürreşid İbrahim 1915 yılı sonlarında Almanya'ya giderek, Rusya ordusu saflarındayken esir edilen Türklerden “Asya Taburu” adıyla bir birlik oluşturmuştu.⁵⁴ Tabur, 7 Mayıs 1916'da İstanbul'a gelmiş ve hemen İngilizler-

52 Apak'ın sonradan öğrendiğine göre Süleymanov, bu olaydan bir süre sonra emekliye sevk edilir, Bolşevikler hakimiyete geldiğinde de idam edilir. Apak, Süleymanov'un davranışından o kadar etkilenmiştir ki, şu sözleri sarf etmekten kendisini alamaz: “*Biz Turan'a gitmek için İstanbul'dan yola çıkmıştık, fakat Turan, Süleymanov'un şahsında Malazgirt'e gelmişti.*” Apak, s. 114.

53 Hacı Yakup Anat, *Hayatım ve Mücadelem*, (haz. Soner Yalçın), Ankara 2003, s. 3-4.

54 Nadir Özbek, “Abdürreşid İbrahim: İslâmcı Bir Eylem Adamı”, *Toplumsal Tarih*, c. 4, S.19, Temmuz 1995, s. 11. Ayrıca bk. Namık Kemal Karabiber, “Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim (1857/1944)”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008)*, Burdur, 2009, ss. 593-669.

le savaşmak üzere Irak cephesine gönderilmişti.⁵⁵ Anat’ın anlarından bu taburun Türkiye’de yaşayan Türkistanlılarla da takviye edildiğini öğreniyoruz.

Osmanlı Ordusu saflarına katılan Uygur Türkü Kaşgarlı Yusuf, Asya Taburu’yla birlikte Kutül Amare’ye sevk edilmiştir. Burada iki yıl aralıksız savaşmış, savaştan sonra da yeniden İstanbul’a dönmüştür.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı’nda pek çok Türkistanlı, buna benzer çeşitli yollarla Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılmıştır. Hatta Mekke ve Medine’de öğrenim ya da hac amacıyla bulunan bazı gönüllüler, orduya katılırken parasal katkıda da bulunmuşlardır. Kendilerine niçin böyle davrandıkları sorulduğunda ise Arapların “Türkistanlılar aç kaldıklarından dolayı Osmanlı Ordusu’na katıldığı propagandasının önünü almak” karşılığını vermişlerdir.⁵⁷

Türkistanlılar, doğrudan gönüllü olarak ordu saflarına katılmanın yanı sıra imkân buldukları her yöntemle Osmanlı Devleti’ne katkı sağlamaya çalışmışlardır. Bunları da dolaylı destekler olarak nitelenebilir.

8. Türkistanlıların Osmanlı Ordusuna Dolaylı Destekleri

Birinci Dünya Savaşı’nda Türkistanlıların Osmanlı ordusuna dolaylı olarak sağladıkları desteğin en önemlisi 1916 Türkistan İsyanı’dır.

Çar 2. Nikola tarafından 25 Haziran 1916’da yayınlanan bir fermanla⁵⁸ 19-43 yaşları arasındaki Türkistanlı erkeklerin “cephelerde geri hizmet görmek, siper kazmak için kullanılmak üzere” askere alınmasına karar verilmişti.⁵⁹ Bu yolla, ciddi bir asker sıkıntısı çeken Rus ordusuna 400 bin askerin katılması planlanıyordu.⁶⁰ Türkistan halkının büyük kısmı buna karşı çıktı. Başlatılan direniş kısa zamanda Rus Hükümeti’ne karşı isyana dönüştü ve etkisi tüm Rusya’ya yayıldı.⁶¹ İsyanı Özbekler, Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Tacikler, Karakalpaklar gibi Türkistan’daki tüm Türk boyları katılmıştı.⁶²

55 Özbek, s. 11.

56 Anat, s. 4.

57 Çağatay Koçar, “Çukurova’nın Kurtuluşuna İştirak Eden Türkistanlılar”, XI. Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. VI, Ankara 1994, s. 2385.

58 Hamid Ziyayev, *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, (çev. Ayhan Çelikbay), Ankara 2007, s. 361. Kurat, fermanın tarihini 25 Temmuz olarak belirtiyorsa da doğrusu Ziyayev’in naklettiği tarih olan 25 Haziran olmalıdır. Çünkü ilk isyanın başlangıcı olarak kabul edilen Hocent olayları 4 Temmuz’da başlamıştır.

59 Ruslar, o tarihe kadar Türkistanlıları zorunlu olarak orduya almıyor, ancak ağır vergilere tabi tutuyorlardı. Örneğin, 1 Ocak 1915’te askere gitmemelerine karşılık gelirlerinin %21’ine vergi olarak el konulmuştu. Devlet, s. 231.

60 Ebubekir Güngör, *Türkistan’da Fikir Akımları*, İstanbul 2011, s. 191.

61 Kurat, s. 427.

62 Ziyayev, s. 357.

1917 Şubat Devrimine kadar süren isyanlardan Türkler büyük zayıfla çıktı. Kaybın 673 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁶³ İsyân sırasında hayatını kaybedenlerin yanı sıra pek çok insan idam edilmiş, binlerce insan tutuklanmış, 168 bin civarında Türkistanlı Sibiryâ'ya sürgün edilmiş, 300 bin kişi de Doğu Türkistan'a kaçmıştır.⁶⁴

Buna karşın Rusların önemli bir askeri gücünü buraya sevk etmesine yol açmasından dolayı Birinci Dünya Savaşı'nın genel gidişatı üzerinde kayda değer bir etkisi olmuştur.⁶⁵ Hatta 1917 İhtilalini hızlandıran amillerden birinin de bu isyan olduğu söylenebilir.⁶⁶ Bu ise Osmanlı Devleti'ne Kafkasya cephesinde önemli ölçüde rahatlatma imkânı sağlayacaktır.

1916 İsyânı'nın görünürdeki nedeni Türkistanlıların zorla askere alınması olmasına karşın, isyanı tetikleyen başlıca etkenlerden birinin de Osmanlı Türkleri ile savaşma ihtimali olduğu görülmektedir. İsyân sırasında Türkistan'da bulunan subaylardan Adil Hikmet Beyin anılarında bu görüşümüzü destekleyen önemli ipuçları bulunmaktadır. Örneğin, Kaşgar'da karşılaştığı Kazanlı bir Türk olan Abdullah Bubi, Türkistanlıların Çar'ın seferberlik fermanına niçin başkaldırdıklarını izah ederken şunları söylemiştir:

“..Garba çekilen Türkler orada Osmanlı Türkleri namı altında asırlardan beri Avrupa'ya karşı koyuyor. Bütün dünya onun üstüne çullandığı halde o hâlâ şark âleminin bir kalkanı olarak kaldı. Şimdi de yine eski düşmanları olan Rusların yuvarladıkları silindirle ezilmek tehlikesi altında bulunuyor. Ruslar bu kan kardeşlerimizi bizden, yani Osmanlı Türklerinin kardeşleri arasından topluyacağı askerlerle boğmak istiyorlar. Birçok Tatar, Kırgız bugün Rus askeri olarak Osmanlı Türklerine kurşun atacaktadırlar. Biz buna razı değiliz... Irktaşlarla sarmışıp öpüşmezsek bile onların düşmanları elinde bir alet-i şer olmayalım.”⁶⁷

Adil Hikmet Beyin anıları, Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki Türklerin isyan çıkarmasını çok önceden öngördüğünü de ortaya koymaktadır. Öyle ki daha 1914 Haziran'ında beş subay, halkı Rus yönetimine karşı örgütlemek üzere Türkistan'a gönderilecektir.⁶⁸ Aynı dönemde Türkistan'daki Türklere iletilen gizli mektuplar yoluyla da benzer bir sonuç için çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁹ Yine Rus kaynakları isyanda Osmanlıların etkisi olduğu görüşünde olduğu gibi,⁷⁰ olayın tanıkları da bu tezi destek-

63 Devlet, s. 244.

64 Devlet, s. 244.

65 Kurat, s. 428.

66 Devlet, a.g.e., s. 243.

67 Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, (haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 1998, s. 206.

68 Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, s. 37.

69 Güngör, s. 190.

70 Ali Kafkasyalı, “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklâl Mücadelesi Tarihine Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 12, S. 1, 2012, s.177.

leyecek anlatımlarda bulunmuşlardır.⁷¹ Türkistan Türklerinin buna meyilli oldukları da bilinmektedir. Adil Hikmet Beye söylenen “*Paramız yok, silahımız yok. Size büyük muavenette bulunamayacağız. Bu kadar zayıf olduğumuz halde yine ayaklanıp emriniz altında can vermeye hazırız*” ifadesinde bunu açık olarak görmektedir.⁷²

Türkistanlıları Ruslara karşı isyana teşvik için gönderilen subaylar ise görev yerlerine ancak 1916 İsyanı başladıktan sonra ulaşabileceklerdir. Yedisu bölgesindeki Kırgız isyancılara katılacaklar ve Ruslara karşı başarılı bir mücadele verilmesine öncülük edeceklerdir. Adil Hikmet Beyin “*Asya’da Beş Türk*” adıyla yayınlanan anılarında bu olay ayrıntılı olarak anlatılmakta ve Türkistanlıların Türkiye Türklerine duyduğu güven ve saygının altı çizilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkistanlı öğrencilerin de Osmanlı Devleti’ne destek için harekete geçtikleri görülmektedir. Bu durum, Rus yetkililerce hazırlanan raporlara da yansımıştır. Örneğin 27 Haziran 1916 tarihli yerel yetkililerce hazırlanan bir raporda Özbek gençlerin, halkın Rusya’ya karşı başkaldırması için faaliyette bulduklarından söz edilerek önlem alınması istenmektedir.⁷³

Dolayısıyla Türkistan Türkleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rus ve Çin egemenliğinde bulunmalarına rağmen çeşitli yollarla mümkün olan her türlü askeri desteği vermeye çalışmışlardır. Birçok Türkistanlı gönüllü olarak doğrudan Osmanlı Ordusu safına katılırken, Türkistan’daki Türkler de Osmanlı’nın başarısı için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir.

Ancak destek ve dayanışma faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Türkistan Türklerinin 1914-1917 yılları arasında Kafkas cephesinde Ruslara esir düşen Osmanlı subay ve askerlerine yaptıkları yardımları da, iki coğrafya Türkleri arasındaki dayanışma ve yardımlaşma çerçevesinde ele alabiliriz.

9. Esir Osmanlı Askerlerine Yapılan Yardımlar

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde Ruslara 60-65 bin civarında esir verilmiştir.⁷⁴ Bu esirlerin önemli bir kısmı Hazar Denizi’nin Bakü açıklarında bulunan Nargin Adası ile Sibiry’a’da oluşturulan kamplarda tutulmuşlardır. Tıpkı Nargin’de tutulanlara Azerbaycan Türklerinin yaptığı gibi⁷⁵ Sibiry’a’ya götürülerek

71 Döölötbek Saparaliyev, “Kırgız Türk Kültürel ve Siyasi İlişkilerinin Tarihi (XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlangıcı)”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, çev. Ulanbek Alimov, v.2, N. 2, Spring 2007, s. 548-549.

72 Adil Hikmet Bey, s. 38.

73 Güngör, s. 187-188.

74 Andican, s. 100.

75 Nargin adasındaki esir Türkler hk arşiv belgelerine dayalı bir çalışma için bk. Akif Aşırılı, *Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, (çev. Abdulhamit Avsar), İstanbul 2013.

çok zor şartlarda yaşamaya mahkûm edilen esirlere de Rusya Türkleri sahip çıkarak yardım etmişlerdir. Pek çok subay ve askerın Anadolu'ya gidişleri temin edilmiş,⁷⁶ Anadolu'ya gidemeyenlerin ise Türkistan'da himaye edilerek sosyal ve kültürel hayata katkılarda bulunmaları sağlanmıştır. Türkiye'ye dönen esirlerden biri olan Tahsin İybar anılarında bu gerçeği dile getirirken, "*Ruslar, Sibirya'daki kampta esirlere, geniş Rus topraklarından çıkamazsınız demişlerdi. Buna rağmen Rus topraklarından çıkmaya muvaffak olduk. Çünkü bize Türkistanlılar zengin, fakir ihtiyar genç demeden adeta birbirleriyle yarışırmasına yardım etmişlerdi*" demektedir.⁷⁷

Dönem tanıklarının anlatımlarında benzer birçok anekdot bulunmaktadır. Biz örnek olarak bunlardan birinden, Raci Çakıröz'ün anılarından kısaca söz etmek istiyoruz.⁷⁸ Bu eseri tercih etmemizin nedeni, Çakıröz'ün, Türkistanlıların Milli Mücadele döneminde Türkiye Türklerine yaptıkları büyük bir katkıya da tanık olmuş olmasıdır.

Genç bir subayken 1914 yılı sonlarında Ruslara esir düşen Çakıröz, Sibiryaya götürülmüş, Krasnoyarsk kampında yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra dört arkadaşıyla birlikte, bir Tatar Türkü'nün yardımıyla kaçmayı başarmıştır. Ardından Kırgız Türklerinin yardımıyla Taşkent'e gelmiş ve burada öğretmenlik yapmaya başlamıştır.⁷⁹ Taşkent'te iken birçok önemli olayın da yakın tanığı olmuştur. Bunlardan biri Buhara Geçici Hükümeti'nin Ankara'ya yaptığı para yardımınıdır.

Bilindiđi gibi, İstiklal Savaşı tarihinde Sovyet Rusya'nın yaptığı yardımların özel bir yeri vardır. Diğer büyük devletlerle savaş halinde olan Anadolu hareketine Sovyetler destek olmuş, bu kanalla önemli miktarda para ve silah yardımı gerçekleştirilmiştir. Ancak Sovyet yardımı olarak bilinen büyük bir mali desteğın Ruslardan değil Türkistan Türklerinden geldiği pek fazla bilinmeyen gerçeklerden biridir.

Bekir Sami (Kunduk) başkanlığındaki bir heyet, yardım istemek amacıyla Temmuz 1920 ortalarında Moskova'ya gitmiş ve taleplerini Lenin'e iletmişlerdi. Ancak Lenin, kendi mali durumlarının da iyi olmadığını ifade ederek bu talebi reddetmişti. O sırada Moskova'da bulunan Buhara Cumhurbaşıkanı Osman Hoca ile Başbakan Feyzullah Hocayev Türkiye heyetinin talebinden haberdar olunca, Lenin'e, bunu kendilerinin temin edebileceklerini söylemişlerdir.⁸⁰ Ardından konu, Buhara Meclisi'nde

76 Kurat, s. 429.

77 Tahsin İybar, *Sibiryadan Serendibe*, Ankara 1950, s. 85.

78 Raci Çakıröz, *Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl*, İstanbul 1990.

79 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan bir belge, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya esir düşüp Buhara ve Hive Hükümetleri emrinde öğretmenlik yapmakta olan subayların, yurda dönüşlerine kadar görevli sayılarak açıktan ödenek verilmesinin karar altına alındığını göstermektedir. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Yer No: 6.49.11, Sayı:2250, Dosya No: 51-17, Fon Kodu: 30.18.1.1, (4/2/1923). Bunun da Cumhuriyeti kuran kadronun Dış Türk algısını göstermesi açısından önemli bir veri olduğunu söyleyebiliriz.

80 Timur Kocaoğlu'nun anlattığı ilginç bir anekdot da Buhara altınları meselesine aydınlık getirebilecek niteliktedir. Anadolu'ya yapılan bu yardımda, en önemli rolü oynayan dönemin Buhara Cumhur-

tartışmaya açılmış ve oybirliği ile TBMM Hükümeti'ne 100 milyon altın ruble yardım edilmesine karar verilmiştir.⁸¹ Olaya tanık olan Raci Çakıröz anılarında, “Buhara halkından ve saraydan topladıkları (yalnız benim bildiğim) 12 vagon dolusu altın ki, aralarında çok ağır bir altın avize vardı” diyerek halkın da yardımda bulunduğunu ifade etmektedir.⁸² Ne var ki, Türkistanlıların Anadolu Türklerinin kurtuluş mücadelesine destek amacıyla gönderdikleri 100 milyon altın rubleden yalnızca 10 milyonu TBMM hükümetine ulaştırılmış, 90 milyon altın ruble ise Sovyet Rusya hazinesine aktarılmıştır.⁸³

Milli Mücadele döneminde gerçekleşen ve yukarıda aktarılan dayanışma, iki devlet -TBMM Hükümeti ile Buhara Halk Cumhuriyeti- arasında yaşanırken, Birinci Dünya Savaşı dönemindeki ekonomik destekler ise daha çok bireysel nitelik göstermektedir. Bunun nedeni, söz konusu dönemde Türkistan'da bağımsız hareket edecek bir siyasal yapının olmayışındır. Dolayısıyla halk desteğini kişisel olarak göstermek durumunda kalmıştır. Bu nedenle vereceğimiz örnekler de bu kapsamda olacaktır.

10. Türkistanlıların Bireysel Destek Çabaları

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkistanlıların Türkiye'ye desteğinin hangi boyutlara ulaştığını ortaya koyan ilginç olaylardan biri Türkistanlı pamuk tüccarlarının tutumudur.

1917 Ekim İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya ile İttifak Devletleri arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanınca, bir Alman yetkili pamuk satın almak için Türkistan'a gitmiştir. Görüştüğü Türkistanlı tüccar, milliyetini belgelemesini isteyince şaşırın ve bunun yapmak istediği alış-verişle ilgisini kuramayan Alman temsilci, talebin anlamsızlığını ileri sürerek doğrudan doğruya fiyat ve pamuğun kalitesi üzerinde görüşmeyi teklif etmiştir. Türkistanlı tüccar ise bu meselelerde uzlaşılacağını ancak alıcının milliyetinin kendileri için çok daha önemli olduğunu ifade ederek ısrarcı olmuştur. Sonunda temsilci milliyetini belli eden vesikaları göstermek zorunda kalacaktır. Alıcının Alman olduğunu anlayan Türkistanlı tüccar, kendisine büyük iltifatlarla bulunarak, pamuğu başkalarına sattığından daha ucuz bir fiyata vermiştir. Hayretler içinde kalan temsilci, bunun nedenini öğrenmek istediğinde ise şu cevabı almıştır:

---

başkanı Osman Hoca (Türkiye'de “Kocaoğlu” soyadını almıştır), ülkesi Sovyet işgali altına düşünce, Afganistan üzerinden 1923 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan sıcak bir ilgi görmüştür. Daha da önemlisi Atatürk, Osman Hoca'ya milletvekili maaşı bağlatmıştır. Bu maaş Osman Hoca'nın vefatından sonra eşine bağlanmış ve o da ölüncüye kadar devam etmiştir. (*Timur Kocaoğlu ile yapılan özel röportajdan, 10 Nisan 2003*). Osman Hoca'nın mezarı, İstanbul'da Özbekler Tekkesi hazinesinde bulunmaktadır.)

81 Çakıröz, s. 68. Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın bu konudaki anıları için bk. Osman Kocaoğlu, “Rus Yardımının İçyüzü”, *Yakın Tarihimiz*, c.1, S. 10, 1972, ss. 292-293.

82 Çakıröz, s. 68.

83 Çakıröz, s. 68.

“Biz pamuğun mühim bir harp maddesi olduğunu biliyoruz. Bu maddeyi beş-on kuruş kazanmak pahasına, Türkiye'nin düşmanlarına satmaktansa, yakıp imha etmeyi yeğleriz. Siz Almanlar Türkiye'nin müttefikisiniz. Size pamuğu ucuza vermekle, Türk kardeşlerimizin menfaatlerine hizmet ettiğimiz inancındayız”⁸⁴

Başka ilginç olayı da Birinci Dünya Savaşı sırasında bizzat tanık olan Tahir Çağatay aktarmaktadır.

Taşkent'te aralarında Rusya'nın Türkistan Genel Valisinin de bulunduğu kalabalık bir seyirci önünde Rus ordusu başta olmak üzere büyük devletlerin seferberlik ve askeri geçit törenlerini konu alan belgesel bir film gösterilmektedir. Rusya dâhil diğer ülke ordularının geçişlerini sessizce izleyen halk, sancağı ile bir Türk süvari alayı görününce hep birlikte ayağa kalkarak alkışlamaya başlamıştır. Salondaki Ruslar da gayri ihtiyari bu coşkuya katılmışlardır. Bu olay karşısında sınırlarına hâkim olamayan genel vali derhal salonu terk etmiş ve film Türkistan'da bir daha gösterilmemiştir.⁸⁵

Türkistanlılar, Osmanlı Ordusu'nun savaştaki durumunu da yakından takip etmişlerdir. Türklerin başarısıyla ilgili herhangi bir habere yer veren bir gazete derhal karaborsaya düşüyor, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasından dolayı, Almanların elde ettikleri başarılar bile sempatiyle karşılanıyordu.⁸⁶ Çanakkale Zaferi ise, Rusya'da yaşayan Türkler arasında çok büyük bir heyecan ve sevinç uyandırmıştı.⁸⁷

Egemenliği altında buldukları devletle savaş durumunda olmasına karşın Osmanlılardan yana böylesine sıcak bir tutum sergileyen Türkistanlılar, mali yardım için de seferber olmuşlar, Osmanlı Devleti adına para toplama kampanyaları düzenlemeye başlamışlardır. Örneğin, 1915 yılında Bişkek'te, Kırgız kaymakamların teşviikiyle 37 ilçede toplanan paralar Afganistan üzerinden Türkiye'ye gönderilmiştir.⁸⁸ Rus yetkililer tarafından hazırlanan raporlarda buna benzer birçok olaya rastlamak mümkündür.⁸⁹ Türkistanlılar bu konuda o kadar duyarlılık göstermişlerdir ki, bunu suistimal edenler bile çıkmıştır. Dönemle ilgili anılarda, bununla ilgili de birçok olay yer almaktadır. Örneğin savaş öncesi Doğu Türkistan'a Usul-ü Cedit okulları açmak için gönderilen Habibzade Ahmet Kemal (İlku) anılarında, *“...bazı İraniler, Dulaneler, Afganiler, Hindiler(in) kendilerine sahte vaziyetler vererek ve hatta sabun damgasını kağıtlara basıp, ‘Bu Türk Hükümetinin fermanıdır!... Biz burada Müslümanlardan iane toplamaya memuruz!...’ gibi safsatalarla”* halktan Türkiye hükümeti adına para topladığını nakletmektedir.⁹⁰ Aynı davranışı bazı Osmanlı tebaası kimseler de

84 Abdulkadir İnan, “Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma”, *Türk Kültürü*, S. 12, 1963, s. 30.

85 Kara, “Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşına Katkıları”.

86 Kurat, s. 429.

87 Kurat, s. 429.

88 Saparaliyev, s. 458.

89 Güngör, s. 190.

90 Habibzade Ahmet Kemal, *Çin-Türkistan Hatıraları*, (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 1996, s. 147.

sergiliyorlardı.⁹¹ Bu vakalardan da anlaşılacağı gibi, Türkistanlılar Osmanlı Devleti'ne yardım konusuna büyük ilgi göstermişler ve bu tür talepleri geri çevirmemişlerdir.

Hem Adil Hikmet Bey hem de Ahmet Kemal'in anılarında dikkat çeken bir başka husus da halkın Osmanlı Devleti temsilcilerine gösterdiği büyük yakınlık ve sempatisidir. Adil Hikmet Bey ve arkadaşları, Doğu Türkistan'da, tanımadıkları kişiler tarafından bile “*Her emrinizi minnetle ifa edeceğim*” sözlerine muhatap olurlarken,⁹² Ahmet Kemal de “tarifi gayri kabil iltifatlarla” karşılanmıştır.⁹³ İnsanların kendilerinden ilk öğrenmek istedikleri şey de Osmanlı'nın durumu ve “*İstanbul havadisleri*” olmuştur. Birçok Türkistan Türkü de evlerinin duvarlarına Osmanlı yöneticilerinin resimlerini asmış, bıyıklarını Osmanlı paşalarınınkine benzeterек sevgilerini bu yolla yaşatmışlardır.⁹⁴ Böylece, Türkistan Türklerinin gönüllü olarak Osmanlı ordusu saflarına katılmaları, çeşitli yollarla maddi ve manevi destekte bulunmalarının belirli toplumsal kesimlerle sınırlı kalmayıp yaygın bir nitelik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu da, Türkistan'daki Türkiye Türkleri algısının niteliği açısından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Sonuç

Türkiye ve Türkistan aynı kökten gelen, aynı tarih ve kültürün parçası olan coğrafyalardır. XVI. yüzyıla kadar jeopolitik ve kültürel açıdan bütünlük gösteren bu iki coğrafya, Safevi olgusunun ortaya çıkmasından sonra üç parçaya bölünmüş ve eski bütünlüğünü kaybetmiştir. Siyasal tablodaki bu görünüme karşın sosyal ve kültürel ilişkiler kesintisiz sürdürülmüş olsa da, bu ilişki, geniş kitleler söz konusu olduğunda uzun bir dönem yetersiz kalmıştır.

Türkiye ve Türkistan arasındaki ilişkiler XIX. yüzyılda Rusya'nın doğudaki yayılmacı politikası, milliyetçilik akımlarının her iki coğrafya aydınlarını etkilemesi ve basının yaygınlaşması sonucu yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu canlanmanın ne derece güçlü olduğu Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında açık olarak ortaya çıkmıştır.

Üzerine odaklanılan Birinci Dünya Savaşı bağlamında vurgulanması gereken ilk husus, başka devletlerin egemenliğinde olmalarına karşın Türkistan Türklerinin maddi ve manevi güçleriyle Türkiye'nin yanında yer aldıklarıdır. Söz konusu dönemde, Osmanlı ile savaş halinde bulunan Rusya ile Çin'in tebaaları olmaları, Türkiye Türklerinin derdini dert edip sevinçlerini sevinçle karşılamalarına engel olamamıştır.

91 Habibzade Ahmet Kemal, s. 160.

92 Adil Hikmet Bey, s. 202.

93 Habibzade Ahmet Kemal, s. 40.

94 Habibzade Ahmet Kemal, s. 204.

Öte yandan, savaş sırasında birçok milletten insan Osmanlı Ordusu saflarında yer almıştır. Ancak, Türkistanlıları diğerlerinden ayıran bir farklılık vardır. Örneğin Araplar Osmanlı Devleti'nin tebaası, Balkan Türkleri ise onun bakiyeleridir. Türkistan Türkleri ise savaşa tamamen bir kardeşlik duygusuyla katılmış ya da destekte bulunmuşlardır. Türkiye'nin zor zamanlarında gösterilen bu desteklerin, Türkistanlıların kardeşlik hislerinin büyüklüğünü ve derinliğini göstermesi açısından özel bir önem taşıdığı açıktır.

Son olarak şunu ifade etmek mümkündür: 1990'lı yıllardan sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin başarılı olabilmesi Türkiye kamuoyundaki Dış Türkler algısının tarihsel ve reel zeminine oturmasıyla yakından ilgilidir. İki coğrafya arasındaki tarihsel ilişkilerin derinliğinin, özellikle de, zor zamanlarda gerçekleştirilen dayanışmanın tüm boyutlarıyla gün ışığına çıkarılması aynı ulus olma bilincini güçlendirecek, Türkiye'deki Dış Türkler algısını olumlu şekilde etkileyecektir. Bunun mevcut uluslararası düzen içerisinde hem Türkiye'nin hem de Türkistan'ın lehine olacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, (haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 1998.
- Afetinan, A., *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1959.
- Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, (çev. Aybəniz Kəngərli), Bakü 2006.
- Akiner, Shirin, *Sovyet Müslümanları*, (çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İstanbul 1995.
- Akpınar, Yavuz, “İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Seçilmiş Eserleri: 2, Fikri Eserleri*, İsmail Gaspıralı, (haz. Yavuz Akpınar), İstanbul 2004, ss. 11-57.
- Altun, Mehmet, “Kuvayı Milliyecilerin Gizli Sığınağı ve Ardındaki Bilinmeyenler”, *Toplumsal Tarih*, S. 112, Nisan 2003, ss. 18-23.
- Anat, Hacı Yakup, *Hayatım ve Mücadelem*, (haz. Soner Yalçın), Ankara (2003).
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), 2. bs., İstanbul 1995.
- Andican, A. Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, 2003.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1988.
- Aşırılı, Akif, *Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, (çev. Abdulhamit Avşar), İstanbul 2013.
- Attar (Haşımzade), Aygün, *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Ankara 2006.
- Avşar, Abdulhamit, “Kurtuluş Savaşı'nda Türkistanlılar”, *Belgesel Film*, TRT 2, 1. Bölüm, 24.10.2005.
- Avşar, Abdulhamit, “İstiklal Savaşı'na Farklı Bir Bakış: Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye-Türkistan İlişkileri” *Yom*, S. 2, 2005, ss. 87-92.
- Balibar, Etienne, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, *İrk Ullus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (haz. Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein), (çev. Nazlı Ökten), 3. bs., İstanbul 2000, ss. 109-133.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yer No: 6.49..11, Sayı:2250, Dosya No: 51-17, Fon Kodu: 30..18.1.1, (4/2/1923).
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, *Belgelerle Osmanlı – Türkistan İlişkileri (XVI – XX. Yüzyıllar)*, Ankara 2004.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687–1908 Yılları Arası*, Ankara,1992.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.}MKT.NZD, Dosya No:27, Gömlek No: 66, (04/B/1266 - 18 Mayıs 1850).
- BOA, İ.,ML., Dosya No:35, Gömlek No: 106612, (17/Ş/1317 - 21 Aralık 1899).
- BOA, Y.,PRK.MŞ., Dosya No: 7, Gömlek No: 34, (04/Za/1318 - 23 Şubat 1901).
- BOA, BEO, Dosya No: 1629, Gömlek No: 122123, (19/Za/1318 - 10 Mart 1901).
- BOA, DH.KMS., Dosya No: 2/-1, Gömlek No: 19, (01/Z/1331 - 1 Kasım 1913).
- Bektaş, Cengiz, “Özbekler Tekkesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 9, Eylül 1984, ss. 40-43.

Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1933.

Cumhuriyet, 30 Kanunusani 1934.

Çakıröz, Raci, *Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl*, İstanbul 1990.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 2. bs., İstanbul 2001.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)*, 2. bs., Ankara 1999.

Erşahin, Seyfettin, "Buhara'da Ceditçilik ve Eğitim Reformu", *Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*, Abdulrauf Fitrat, (haz. Seyfettin Erşahin), Ankara 2000, ss. 1-52.

Gaspıralı İsmail, *Seçilmiş Eserleri: 2*, Fikri Eserleri, (haz. Yavuz Akpınar), İstanbul 2004.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, "1919-1939 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1973*, (haz. Mehmet Gönlübol v.d.), c. 1, 5. bs., Ankara 1982.

Güngör, Ebubekir, *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul 2011.

Habibzade Ahmet Kemal, *Çin-Türkistan Hatıraları*, (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 1996.

Hakimiyeti Milliye, 15 Teşrinievvel 1337.

Hakimiyeti Milliye, 20 Teşrinisani 1337.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995.

İlhan, Suat, "Türk Devrimi ve Türk Dünyası", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, c. 1, S. 15, Mayıs-Haziran 1997, ss. 58-59.

İnan, Abdulkadir, "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", *Türk Kültürü*, S. 12, 1963, s. 26-30.

İybar, Tahsin, *Sibirya'dan Serendibe*, Ankara 1950.

Kafkasyalı, Ali, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklâl Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 12, S. 1, 2012, ss.167-192.

Kanat, Ömer, "Cumhuriyet Devrinde Doğu Türkistan'la Münasebetler", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, S. 4, Aralık 1984, ss. 32-35.

Kara, Abdulvahap, "Türkistan Türklerinin Kurtuluş Savaşına Katkıları", *Güney Türkistan*, Ekim 2009, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2009/10/page/2/>, (28.05.2006).

Karabiber, Namık Kemal, "Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdurreşid İbrahim (1857/1944)", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008)*, Burdur 2009, ss. 593-669.

Kırımer, Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik*, (haz. Ramazan Bakkal), İstanbul, (1996).

Kocaoğlu, Osman, "Rus Yardımının İçyüzü", *Yakın Tarihimiz*, c.1, S. 10, 3 Mayıs 1972, ss. 292-293.

Kocaoğlu, Timur ile yapılan özel röportaj, (10 Nisan 2003).

Kocaoğlu, Timur, "Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, (haz. Timur Kocaoğlu), Haarlem, SOTA, 2001, ss. 15-30.

Koçar, Çağatay, "Çukurova'nın Kurtuluşuna İştirak Eden Türkistanlılar", XI. Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4, Ankara 1994, ss. 2377-2383.

- Kohn, Hans, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev. Agah Oktay Güner), 2. bs., İstanbul 1983.
- Kunter, Halim Baki, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 3, Ankara 1956, ss. 1-11.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 3. bs., Ankara 1993.
- Kurnaz, Cemal, *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, Ankara, 1997.
- Landau, Jacob M., *Pantürkizm*, (çev. Mesut Akın), İstanbul 1999.
- Lesser, Ian O., Graham E. Fuller (haz.), *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (çev. Yaşar Bülbül), İstanbul 2000.
- McCombs, Maxwell, Donald. L. Shaw, "The Agenda Settings Function of Mass Media", *Public Opinion Quarterly*, Vol. XXXVI, No: 2, Summer 1972, ss. 176-187.
- Nyman, Lars-Erik, *Turkish Influence on the Islamic Republic of Eastern Turkistan*, Ankara 1981.
- Onar, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları* (Belge No: 976), c. 2, Ankara 1995.
- Oraltay, Hasan. "Mustafa Çökay", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 121, Ocak 1997, ss. 15-18.
- Özbek, Nadir, "Abdürreşit İbrahim: İslâmcı Bir Eylem Adamı", *Toplumsal Tarih*, c. 4, S.19, Temmuz 1995, ss. 7-12.
- Özön, Mustafa Nihat (der), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1997.
- Roy, Oliver, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (çev. Mehmet Moralı), İstanbul 1997.
- Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 2. bs., Ankara 2000.
- Saparaliyev, Döölötbek, "Kırgız Türk Kültürel ve Siyasi İlişkilerinin Tarihi (XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlangıcı)", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, (çev. Ulanbek Alimov), v.2, N. 2, Spring 2007, ss. 545-550.
- Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası-Türkiye ve Türkiye Hâricinde Yaşayan Türkler*, İstanbul 1988.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, (çev. Nuray Mert), İstanbul 1988.
- TBMM Gizli Zabıtları*, 2. İnikat, 4. Celse, 23 Nisan 1336 (1920).
- TBMM Zabıt Cerideleri*, Devre IV, C. 25, İçtima 4, Üçüncü İnikat, 12 Kasım 1934.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Bekir Sami Kunduk'un Özgeçmişi*, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_ozgecmisi.tr.mfa, (17.03.2014).
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, *İstanbul Üsküdar Özbekler Tekkesi*, <http://www.vgm.gov.tr/icerik-detay.aspx?Id=118#1>, (14.03.2014).
- Yalçın, Aydın, "Türk Halklarında Milli Uyanış", *Avrasya Etiüdlere*, c. I, S. 4, Kış 1995, ss. 3-29.
- Yazgan, Turan, "Türkistan'la İlgili Vakıflar", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, S. 5, Mayıs 1995, ss. 7-9.
- Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, (çev. Ayhan Çelikkbay), Ankara, 2007.
- Zukin, Cliff, Robin Snyder, "Passive Learning: When the Media Environment is the Message", *Public Opinion Quarterly*, Vol. XLVIII, No: 3, Fall 1984, ss. 629-638.